

Stołoska-Fuz, Katarzyna

Patriotyczne pamiątki

Nasze Korzenie 3, 20-22

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Patriotyczne pamiątki

Definicję biżuterii zna prawie każdy – są to drobne przedmioty zazwyczaj z metalu i kamieni szlachetnych, charakteryzujące się wykonaniem artystycznym, służące do ozdoby ciała i stroju. Pierwsze przykłady tego typu wyrobów pojawiły się już w okresie prehistorycznym, potrzeba bowiem noszenia ozdób towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów.

Znane są różnorakie funkcje pełnione przez biżuterię, wśród podstawowych należy wymienić: użytkowe (np. agrafy, spinki), ozdobne (m.in. korale, bransoletki) czy religijne (medaliki, krzyże). W wieku XVIII na ziemiach polskich pojawia się jeszcze jedno, jak dotąd nieznanne zadanie – okazywanie uczuć patriotycznych,

nym żołnierzom przez naczelnika powstania Tadeusza Kościuszkę. Z okresu Księstwa Warszawskiego pozostały obrączki patriotyczne z wrytym na zewnętrznym obwodzie zawołaniem „ŻYJE POLSKA – d. 28 CZERWCA 1812”. Słowa te są pamiątką krótkotrwałej nadziei Polaków na własne państwo powstałe u boku Napoleona. Po klęsce cesarza Francuzów na żelaznych pierścieniach obok Orła i Pogoni występuje hasło „BOŻE WSPIERAY WIERNYCH OJCZYŹNIE, BOŻE ZBAW POLSKĘ”.

Z powyższych przykładów wynika, że na przełomie XVIII i XIX wieku biżuterię patriotyczną stanowiły głównie pierścienie i obrączki będące w tradycji symbolami miłości i wierności. Z czasem wybór patriotycznych precjozów znacznie się poszerzył. Jedną

Żelwny krzyżyk, pamiątka wydarzeń z 25 i 27 lutego i 8 kwietnia 1861 roku w Warszawie (awers i rewers).

skąd powstało określenie „biżuteria patriotyczna”. Po raz pierwszy wykorzystali tego typu precjoza uczestnicy konfederacji barskiej, którzy za pomocą pierścieni z napisem „PRO LEGE ET PATRIA, PRO FIDE ET MARIA” (za prawo i Ojczyznę, za wiarę i Marię) ujawniali swe nastroje. Użyte zawołanie stosowano w tym okresie również na medalach, krzyżach i odznakach, jak również przytoczono je na jedynym zachowanym egzemplarzu orderu konfederacji barskiej. Kolejne przykłady biżuterii patriotycznej pojawiły się po uchwaleniu Konstytucji 3 Maja, gdy na pierścieniach nagrodowych wykonanych ze złota grawerowano dewizę „FIDIS MANIBUS” (wiernym rękoma). Kolejną bezcenną pamiątką, tym razem z czasów insurekcji kościuszkowskiej, są złote obrączki z napisem „OJCZYŹNA OBRONCY SWEMU”, nadawane zamiast orderu zasłużo-

z najcenniejszych pamiątek z okresu powstania listopadowego są niewielkie krzyżyki wykonane z drewna pochodzącego z Olszynki Grochowskiej, gdzie 25 lutego 1830 roku rozegrała się zacięta walka o stolicę. Z olszyn rosnących na przedpolach Warszawy wytwarzano inne pamiątkowe przedmioty: kubki, igielniki i tabakierki przypominające bohaterstwo Polaków.

Największy rozkwit mody na biżuterię patriotyczną nastąpił na początku lat 60. XIX wieku, w okresie żałoby narodowej. Stała się ona wówczas powszechną ozdobą i nabrała wręcz masowego charakteru. Noszona demonstracyjnie, miała informować o patriotycznym nastawieniu jej właściciela i jednocześnie świadczyła o oporze wobec zaborców – był to też swego rodzaju symbol wolnościowych marzeń Polaków.

Wobec wielkiej popularności, a zatem i zapotrzebowania na czarną biżuterię, nastąpiła jej produkcja na niespotykaną jak dotąd skalę. Trzeba pamiętać, że *wyroby te powstawały w warunkach niewoli, ze względu na cenzurę i represje były anonimowe, wykonywane konspiracyjnie*.¹ Większość z nich powstała z tanich surowców, np. z żelaza, mosiądzu, cyny, ebonitu, drewna, czasami używano także srebra i kości słoniowej. Zdarzały się również przykłady kosztownej biżuterii wytwornej, produkowanej jednostkowo, starannie wykonanej

Broszka w kształcie korony cierniowej z wkomponowanym pośrodku krzyżem, drewno, metal.

z drogich materiałów. Najczęściej wykorzystywanymi motywami zdobiaczymi broszki, pierścienie, spinki czy choćby kolczyki były wzajemnie uzupełniające się symbole religijne i patriotyczne, a więc krzyże, kotwice, serca, orzełki, gałązki palmowe, korony cierniowe. Bardzo popularne łańcuchy i bransoletki przypominały swym wyglądem kajdany, tym samym symbolizowały niewolę narodu polskiego.

Powszechna moda na biżuterię emblematyczną rozpoczęła się tuż po krwawo stłumionej manifestacji 27 lutego 1861 roku, podczas której zginęło pięciu Polaków, a wielu uczestników odniosło rany. Nazajutrz po pogrzebie pięciu poległych, a więc 3 marca 1861 roku, ogłoszono w kościołach żałobę narodową obowiązującą na terenie zaboru rosyjskiego. Na ulicach kobiety nosiły welony z krepy, czarne suknie i rękawiczki, do tego na szyi dość duże krzyże na czarnych wstążkach. W późniejszym czasie na krzyżach umieszczano daty 25-27 lutego i 8 kwietnia 1861. Ostatnia z nich odnosiła się do masakry na placu Zamkowym w Warszawie, kiedy to zginęło ponad sto osób. Prócz dat i napisów „PAMIĄTKA” i „WARSZAWA” używano jako elementów kompozycyjnych symboli męczeństwa: gałązki palmowej i korony cierniowej.

Publiczne demonstrowanie uczuć patriotycznych poprzez noszenie strojów żałobnych i staropolskich oraz biżuterii emblematycznej wywołało reakcję ze strony Rosjan w postaci wprowadzenia

licznych zarządzeń mających za zadanie spacyfikowanie ulicy. Już w drugiej połowie kwietnia 1861 roku wprowadzono, powszechnie lekceważony, zakaz noszenia *wszelkiej niezwyklej odzieży i powierzchnowych znaków żałoby*.² Początkowo kobiety były zatrzymywane na ulicach i odprowadzane do aresztu, gdzie zwykle po podpisaniu deklaracji zobowiązującej do nienoszenia w przyszłości żadnych oznak patriotycznych, zwalniano je. Za poczynania młodzieży odpowiadali rodzice, i to oni podpisywali zobowiązania ścisłego stosowania się

Metalowa broszka „Boże zbaw Polskę” w kształcie pasa spiętego klamrą.

swych pociech do poleceń władz. Po wprowadzeniu stanu wojennego doszło do zaostrzenia polityki władz rosyjskich, a tym samym i zwiększenia konsekwencji za niestosowanie się do przepisów.

W zasobie Archiwum Państwowego w Płocku znajduje się rozkaz namiestnika Królestwa Polskiego z czasów Powstania Styczniowego, dotyczący systemu kar stosowanych wobec kobiet chodzących w żałobie i noszących biżuterię patriotyczną. *Manifestacyjna żałoba i w ogóle wszelkie rewolucyjne oznaki, używane w odzieży w celu występnych manifestacji powinny być zdjęte* – tak brzmi pierwszy punkt dokumentu z 31 października / 12 listopada 1863 roku. Dalej czytamy:

Kobiety bez różnicy stanu i wieku, które niedopełnią tego rozkazu, nosić będą żałobę, ulegną aresztowi i niewcześniej uzyskają wolność jak po zaplaceniu poniżej wymienionej kary pieniężnej.

Dozwala się nosić żałobną odzież tym tylko kobietom, które noszą ją po ojcu, matce i mężu, lecz z warunkiem aby wcześniej uzyskały na to pozwolenie od miejscowego Naczelnika Wojskowego.

Kara pieniężna za noszenie żałoby [jest] następująca:

1. *Kobiety idące pieszo w żałobnej odzieży płacą każda po rs. 10, te zaś, kobiety, które nie będą w możliwości zaplacenienia, ulegną policyjnemu aresztowi na czas podług uznania Naczelnika Wojskowego.*

2. *Kobiety jadące w żałobnej odzieży we własnych karetach, powozach i kabrioletach, będą zatrzymywane w Magistracie oraz ich ekwipaże i konie, dopóki każda taka osoba nie zapłaci rs. 100.*

„MANIFESTACYJNA ŻAŁOBA I W OGÓLE WSZELKIE REWOLUCYJNE OZNAKI, UŻYWANE W ODZIEŻY W CELU WYSTĘPNYCH MANIFESTACJI POWINNY BYĆ ZDJĘTE.”

3. Kobiety jadące w bryczkach również z końmi i bryczkami będą zatrzymane dopóki nie zapłacą rs. 15 od osoby.

4. Urzędnicy w służbie czynnej zostający jako też Emeryci, których żony i dzieci będą chodzić w żałobnej odzieży, oprócz kary pieniężnej utracą nadto jednomiesięczną pensję.

Wyznaczono dwutygodniowy termin do zdjęcia żałoby, aby wszystkie kobiety mogły się zaopatrzyć w odzież inną niż czarna. Do publicznej wiadomości rozkaz miał być podany po trzykroć,

Krucyfiks z przymocowaną rypсовą tasiemką stanowiącą zawieszkę na szyję.

przy dźwiękach bębna, a dodatkowo treść jego nakazano rozlepić na ścianach domów po rogach ulic, aby potem nikt nie tłumaczył się niewiadomością.³

BIŻUTERIA PATRIOTYCZNA W MUZEUM PŁOCKIM

W Muzeum Mazowieckim w Płocku kolekcja biżuterii patriotycznej z okresu powstania i z czasów poprzedzających go składa się z 46 obiektów. Wśród nich największy zbiór, 27 sztuk, stanowią różnego rodzaju niewielkie krzyże, bardzo popularne w pierwszej fazie manifestacji. Przy kilku eksponatach zachowały się jeszcze rypсовe wstążki lub łańcuchy służące do zawieszania na szyi. Obiekty te wykonane są najczęściej z drewna lub żelaza, nie odznaczają się wysoką wartością artystyczną, lecz poprzez swoją symbolikę należy zaliczyć je do szczególnie cennych i znaczących w kolekcji muzealnej. Prócz krzyży warto zwrócić uwagę na różnego rodzaju broszki, cztery z nich ukształtowane są w formie zapiętego pasa z umieszczonym na nim napisem „BOŻE ZBAW POLSKĘ”. Wewnątrz trzech wy-

mienionych obiektów znajduje się orzeł w koronie. Posiadamy również broszki w formie orzełka czy korony cierniowej z wpisanym w nią krzyżem. Bardzo wymowne w symbolice nawiązującej do niewoli są omówione wcześniej ebonitowe bransoletki przybierające charakter łańcuchów o dość dużych ogniwach (2,6 × 3,5 cm). Często, tak jak w przypadku posiadanego przez muzeum obiektu, zakończone były one kłódką, choć zdarzały się też zawieszki w postaci kuli, medalionów czy krzyży. Również mężczyźni stosowali

Metalowa broszka w kształcie orła z symbolami wiary, nadziei i miłości – krzyżem, kotwicą i sercem. Na symbolach umieszczono daty krwawych manifestacji w Warszawie: „25-27 lut. i 8 kwiet. 61”.

emblematy narodowe – motywy religijne i patriotyczne umieszczano na szpilkach do krawata, spinkach do mankietów, obrączkach czy dewizkach do zegarków.

Znakomita część kolekcji biżuterii patriotycznej płockiego muzeum pochodzi z dawnych, przedwojennych zbiorów. W latach 1971-1983 zostały zakupione cztery obiekty, w jednym zaś przypadku powiększenie kolekcji nastąpiło drogą daru.

Biżuterię patriotyczną i elementy strojów z okresu żałoby narodowej można obejrzeć na stałej wystawie *X wieków Płocka*, a znakomitą okazją do zapoznania się z rzadkimi i bardzo interesującymi przykładami narodowej biżuterii, pochodzącymi ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, będzie wystawa *Gorzka chwala. Cieniom Stycznia 1863 r.* ■

1. G. Kieniewiczowa, *Pamiętki powstań narodowych w zbiorach Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*, Warszawa 1988, s. 9.
2. F. Ramotowska, *Rząd carski wobec manifestacji patriotycznych w Królestwie Polskim w latach 1860-1862*, Wrocław 1971, s. 90.
3. Archiwum Państwowe w Płocku, Akta miasta Płocka, sygn. 966, Akta żałoby, k. 6.